

JUGOSZLÁV KÜLPOLITIKAI GONDOLKODÁS MAGYARSÁGKÉPE 1918-1945*

Az egyik nemzetnek a másik nemzetről kialakított képét még egy jól körülhatárolt időintervallumra vonatkozóan sem könnyű minden részletre kiterjedően, objektíven bemutatni. Még akkor sem, ha látszólag az is segíti a dolgunkat, hogy csak egy bizonyos réteg szemszögéből kell láttatni azt. Ez a réteg ugyanis meglehetősen nehezen definiálható, illetve rendkívül heterogén, hiszen írók, politikusok, külügyi vezetők, diplomaták, újságírók, egyetemi oktatók alkotják. Miután a külpolitikai gondolkodás rész-összetevőinek magyarságképéről még nem állnak rendelkezésre alap kutatásokon alapuló rész tanulmányok, írásomban nem vállalkozhatok a teljesség igényével a jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarságképnek, Magyarország-képnek bemutatására, mindössze kísérletet teszek annak felvázolására.

A más nemzetről alkotott kép alakulására hatással vannak a korábbi együttélés tapasztalatai; az előző időszakok erőviszonyainak alakulása; kulturális kapcsolataik intenzitása, társadalmi rétegzettségük eltérései, a „civilizációs” szintjeik közötti különbségek, és még lehetne sorolni a befolyásoló tényezőket.¹ Ezek az elemek az összkép formálásában játszanak meghatározó szerepet. Miután nem a teljes jugoszláv társadalom, hanem annak csak egy meglehetősen vékony, a külpolitikai kérdésekkel hivatásszerűen vagy alkalmasszerűen foglalkozó rétegének a magyarságképével kívánok foglalkozni, a fentebb felsorolt tényezők közül többet nem tudok az összkép alakulásában betöltött súlyának és jelentőségének megfelelő mértékben vizsgálni. Az I. világháború végétől a II. világháború befejeződéséig eltelt szűk három évtized jugoszláv külpolitikai gondolkodásának ábrázolásához más szempontokat veszek számításba: miként alakult a két nemzet világban elfoglalt helye? Milyen szerepet játszott Magyarország a jugoszláv (külön-külön szerb és horvát) külpolitikai elképzelésekben? Mennyire tekintette magára nézve veszélyesnek Magyarországot a délszláv állam, illetve, mennyiben jelenthetett segítséget Jugoszlávia fennmaradásában? Hogyan befolyásolta a jugoszláv belpolitikában 1944/45-ben bekövetkező kurzus- és elitváltás a magyarságkép/Magyarországról alkotott kép alakulását?

Írásomban igyekszem csomópontok mentén vázolni a magyarságkép alakulását. Ezt az indokolja, hogy Magyarország az adott időszakban változó mértékben és súllyal volt jelen a jugoszláv külpolitikai gondolkodásban; voltak nála sokkal „érdekesebb” államok és nemze-

* A tanulmány az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport keretében készült.

¹ Az Magyarországon élő nemzetiségekről alkotott magyar képre lásd Nagy Mariann: *Egymás tükrében. A nemzetiségekről alkotott kép a 19. századi és 20. század eleji tudományos publicisztikákban*. Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. Univerity Press, Pécs, 2001. 309-333.

tek. A magyarokról alkotott kép akkor ragadható meg legjobban, amikor Magyarország az érdeklődés előterébe kerül. Ilyen időszaknak tekinthetők a világháborút követő esztendő, a magyar-jugoszláv barátkozás évei a húszas évek derekán, a Marseille-i merénylet ideje, majd a hadba lépés és a magyar közigazgatás visszaállítása a Délvidéken. Előrebocsátanám, hogy bár a Marseille-i királygyilkosság, az áprilisi háborúban való magyar részvétel önmagukban is rendkívül fontosak, elsősorban mégis propaganda szempontból voltak jelentősek, s a szorosán vett külpolitikai gondolkodásra nem hatottak olyan erősen, mint általában feltételezik. Inkább azt lehetne mondani, hogy ezek az elemek csak megerősítették és igazolni látszottak a magyarokkal, Magyarországgal szemben az első világháború végétől meglévő bizalmatlanságot.

A jugoszláv társadalom és a politikai közvélemény nézeteit, az ország politikáját és külpolitikáját, és azon belül a Balkánhoz és Közép-Európához, illetve Magyarországhoz való viszonyát a két legjelentősebb társadalmi-kulturális folyóirat a belgrádi Srpski književni glasnik (Szerb Irodalmi Közlöny) illetve a zágrábi Nova Evropa (Új Európa) közleményeinek, valamint a külügyi levéltári dokumentumok áttekintése révén lehet a legjobban nyomon követni.² A továbbiakban jórészt e két folyóiratra, valamint levéltári forrásokra, brosúrákra és visszaemlékezésekre támaszkodva igyekszem bemutatni, miként ítélte meg jugoszláv politikakövető közvélemény a balkáni és közép-európai térségre irányuló jugoszláv külpolitikát, hogyan tekintett a két régió és államaik közötti együttműködésre, s milyen kép élt benne északi szomszédjáról. A két periodika már megjelenésének helyszínéből következően sem vallott azonos nézeteket a jugoszláv kül- és bepolitikát érintő kérdésekben.³ Míg a Nova Evropa igen gyakran foglalkozott Magyarországgal és általában Közép-Európával, a Srpski književni glasnik hasábjain elvéve jelent meg Magyarország. Az 1929 és 1935 közötti időszakban mindössze 6 írás foglalkozott Jugoszlávia északi szomszédjával, ebből is 3 a Marseille-i merénylet évére, 1934-re esett.⁴

2 Azon persze el lehet merengeni, hogy egy folyóirat meghatározó tekintéllyel rendelkező szerkesztője által írt cikkek és reflexiók mennyire tükrözik egy társadalom valamelyik rétegének véleményét, de talán az a körülmény, hogy ezeket a véleményeket egy meghatározott olvasóközönség olvasta, következésképpen egy meghatározott réteg kapott „lehetőséget” az előterjesztett véleményekkel való azonosulásra, feljogosítanak bennünket arra, hogy feltételezzük: legalábbis nem álltak tőlük távol azok a nézetek, melyeket a szerkesztő, illetve a cikk írója kifejtett. A Književni glasnik külpolitika rovatát a 20-as és 30-as években szinte kizárólag Jovan M. Jovanović (Pižon), egykori londoni szerb követ és parlamenti képviselő írta Inostrani (Külföldi) álnéven. Ennél némileg heterogénebb képet mutatott a Nova Evropa külpolitikai rovata, amelyben leginkább a lap főszerkesztője, Milan Ćurčin, illetve a folyóirat genfi tudósítója, R. Mitković foglalkozott külpolitikai kérdésekkel.

3 A zágrábi Nova Evropa a világháború utáni időszak jugoszláv külpolitikáját egyértelműen keleti politikaként jellemezte, amelynek volt létjogosultsága Szerbiának az Oszmán Birodalommal és a Monarchiával szemben folytatott küzdelmei idején, de a megváltozott körülmények közepette, kifejezetten károsan hatott az ország helyzetére. Ljubomir Petrović: *Jugoslovenska država i društvo u periodici 1920-1941*. ISI, Beograd, 2000. 174.

4 A lap külpolitikai rovatának főszerkesztője, Jovanović ezt azzal magyarázta, hogy elsősorban a balkáni ügyekkel kell foglalkozniuk, s csak utána fordíthatják tekintetüket más irányba. Srpski književni glasnik XXVI. 1929, 627.

A két ország az első világháború után merőben eltérő helyzetben találta magát. Miközben a soknemzetiségű Magyarország – a háborús vereség és feldarabolása következtében – egy nagyhatalom társországából egyik pillanatról a másikra vesztes kisállam státusába került, addig a másik fél esetében ennek pont az ellenkezője zajlott le: Szerbia majd egy évszázados történelmi folyamatra tette fel a koronát, s lett kicsiny balkáni királyságból a térség meghatározó államának magja, egy regionális középhatalom meghatározó eleme.⁵ Azáltal azonban, hogy a tisztán balkáni területű Szerbia más-más arculatú tájegységeket egyesített a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság keretein belül, az új állam nem csak etnikailag lett vegyes, de földrajzilag is heterogénné vált. Az etnikai sokszínűséget illetően figyelemre méltó kettősség jellemezte. Egyfelől Jugoszlávia létrejöttével, a békekonzferencián megvont határaival – amelyek nagymértékben kielégítették nemzetiségi igényeit – az etnopolitikai törekvések jelentősen veszítettek fontosságukból, és jóformán kivesztek a külpolitikai gondolkodásból. Immár nem a nemzeti elv és – a gyakran kétes – történelmi jog alapján történő területgyarapítás volt az egyesült délszláv állam legfőbb külpolitikai törekvése, hanem a fennálló békerendszer megőrzése. Mindez nagymértékben megkönnyítette, megkönnyíthette volna az ország kapcsolatainak rendezését szomszédaival. Ugyanakkor saját etnikai állományának gyarapítása más nemzetekből kiszakított jelentős számú népességgel ezzel ellentétesen hatott a kapcsolatok alakulásában.

A nemzeti, etnopolitikai tényezők háttérbe szorulásával egyidejűleg előtérbe kerültek a geopolitikai tényezők. A korabeli délszláv szakírók a külpolitikai nehézségek egyik, ha ugyan nem a legfőbb okaként azt a körülményt szokták felhozni, hogy Jugoszlávia – akár csak a térség többi állama – nem tartozott kizárólag egyik vagy másik földrajzi egységhez sem.⁶ Miután területének jelentős részei a közép-európai térség peremterületeit képezték, Jugoszláviát nem lehetett kizárólag balkáni államnak tekinteni, s kiterjedt tengerpartja okán a Mediterráneum államai közé is besorolható volt. Az egyes területek pedig – érthetően – különböző földrajzi egységek központjai felé gravitáltak, nagymértékben befolyásolva ezáltal az állam külpolitikáját.⁷ A Pannon-medence részei Közép-Európa, a tengermellék Olaszország és Albánia, míg a balkáni részek a Balkán felé vonzódtak (és vonzódnak mindmáig). Ez – az ország elhelyezkedéséből fakadó – külpolitikai „szétforgácsoltság” mindvégig jól kitapintható volt a jugoszláv külpolitikai gondolkodásban a két világháború között, és még a második világháború alatt is nagymértékben meghatározta viszonyulását szomszédjaihoz, köztük Magyarországhoz.

Jugoszlávia Közép-Európa-politikája szinte teljes egészében kimerült a Magyarországgal szemben létrehozott kisantant szövetségi rendszerben való részvételben. Miután Belgrád

5 Érdemes összevetni ezt a némileg hasonló helyzetbe került másik nemzet, a szlovákok magyarságképével, lásd MICHELA, M.: A „nemzeti elnyomás” téziseinek instrumentalizálása Szlovákiában 1918 és 1945 között. In: Limes. Tudományos Szemle – Magyarságkép a 20. században, roč. 21, 2008, č. 3, s. 11-21.

6 Aleksandar Donković: *Naša orijentacija u Srednjoj Evropi*. Nova Evropa. Knjiga XXIII/5 1931. 331-334.

7 Uo.

északi és észak-nyugati irányú területi követeléseit döntő mértékben kielégítették,⁸ Jugoszlávia – további területi aspirációi nem lévén – jószerivel teljesen érdektelennek mutatkozott Közép-Európa irányában. E térség helyett a Belgrád központú délszláv állam a Balkán felé tekingetett, és a már-már hagyományosnak tekinthető szerb külpolitikai célok megvalósításért tevékenykedett: kijutás az Égei-tengerhez, vezető szerep megszerzése a Balkánon. Jugoszlávia érdeklődése Közép-Európa és Magyarország iránt a kisantant létrejöttét követően minimálisra csökkent, mivel az elegendő és hatékony védelmet ígért számára Magyarország revíziós törekvéseivel szemben. Biztonságérzete tovább nőtt azt követően, hogy ugyanebben az évben, 1921-ben sikerült megnyugtató módon rendezni a magyarországi Habsburg restauráció kérdését (a magyar országgyűlés törvénybe iktatta a Habsburg-ház trónfosztását.). A továbbiakban Magyarország csak akkor vált Jugoszlávia számára jelentős tényezővé, ha Belgrád megrendült balkáni helyzete más irányban történő diplomáciai kitörést tett szükségessé, mint pl. az 1920-as évek derekán. Illetve az 1930-as évek közepétől, amikor egyre nyomasztóbbá vált az ország érdekeit is veszélyeztető nagyhatalmi befolyás.

Ez tehát a külpolitikai alapvetés, amelynek felvázolása nélkül nem lehet értelmezni a jugoszlávok magyarsággépének alakulását. Ehhez társult, hogy a frissen megszerzett nemzeti függetlenség, illetve a nemzeti aspirációk szinte maradéktalan megvalósítása felett érzett öröm keveredett a megszerzettek elvesztésétől való rettegéssel. Frissek voltak még az emlékek mindkét nemzetben. Jugoszlávia részéről szentül hitték – és nem is ok nélkül –, hogy Magyarország nem mond le elvesztett területeiről, ugyanakkor a magyar oldalon sem igen tudták felfogni, hogy ez a helyzet állandósul, és több lesz ideiglenes helyzetnél (még ha az ideiglenesség évekig, esetleg évtizedekig tarthat is). A jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarsággépének alakítására hatással voltak a szubjektív körülmények, a korábbi időkből származó emlékképeken alapuló érzelmek, de döntő elemnek mindenképpen a délszláv állam érdekei bizonyultak. E két kritérium, a szubjektivitás és a racionalitás adja meg a jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarsággépének keretét. Tévedés lenne azt hinni, hogy a jugoszláv külpolitika irányítói a tárgyalt korszakban teljesen téves képet ápoltak magukban a magyarokról, és nem értették meg az I. világháború utáni Magyarország „lelkiállapotát”, azt, hogy nem tud belenyugodni egyik napról a másikra a megváltozott helyzetébe.⁹ Belgrádban épp úgy, mint Zágrábban tökéletesen tisztában voltak ezzel, sőt azt lehet mondani, részben meg is értették. Azzal is számoltak, hogy Magyarország előbb vagy utóbb, alkalmas pillanatban törekedni fog a területek visszaszerzésére. Ennek a pillanatnak az eljövetelét a jugoszláv politika természetesen minden igyekezetével törekedett megakadályozni, vagy legalább elodáztatni.

8 Leszámítva a Karintia egy részére vonatkozó igényét Ausztria irányában és a baranyai területek, elsősorban Pécs és környéke megtartására irányuló fellépését Magyarország felé. 1921 után ezek „elvesztésébe”, meg nem szerzésébe is belenyugodtak, és gyakorlatilag a 2. világháború végéig nem pendítették meg a kérdést, (akkor is csak Karintia vonatkozásában.)

9 Panta Gavrilović jugoszláv külügyminiszter-helyettes közlése Hory András belgrádi magyar követnek. Idézi Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Budapest, 1987. 139.

Mindez azt eredményezte, hogy a jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarságképét leginkább bizalmatlanság és gyanakvás jellemezte, jóllehet ebbe a képbe időnként a magyar kultúra és életszeretet iránti elismerés is belefért. A világháború előtt a magyarokról alkotott sötét kép elsősorban a horvátok körében volt gyakori, szinte általánosnak tekinthető, míg a szerbek esetében ezek a sötét tónusok – főleg az ó-szerbiaiak körében – a világháború után váltak dominánssá, amikor lehetőség kínálkozott a Magyar Királysághoz tartozó területek megszerzésére.

*

A magyarokról alkotott vélemények tárgyalása előtt fontosnak tartom előrebocsátani, hogy azok egyrészt többnyire a 19. századból származó magyarságkép reprodukciói, másrészt jobbra a jugoszláviai magyar kisebbségre vonatkoznak. Tekintve, hogy meglehetősen rövid idő telt el a két világháború között, a jugoszláviai magyar kisebbség alapján formált, szorosán vett magyarságképet, nem beleértve Magyarország-képet az egész magyarságra alkalmazhatónak tartom. A negatív kép indoklására leggyakrabban hangoztatott érvek voltak: a magyarok kései betelepítése a török kiűzése után, a magyar közigazgatás erőszakos asszimilációs tevékenysége (bár itt érdemes megjegyezni, hogy ez inkább a katolikus vallású bunyevác, sokác és horvát lakosságra volt érvényes és főleg eredményes) és délszlávokkal szembeni elnyomó politikája.¹⁰

A jugoszlávok a délszláv államhoz került magyarokra a határ megvonása után, mint a délszláv állam legjelentősebb kisebbségére tekintettek, amit egyrészt indokolt viszonylag jelentős létszámuk, másrészt évezredes államiságuk, amelynek elvesztésébe nem nyugodtak bele.¹¹ A délvidéki magyarokat a háború utáni szerb propaganda bevándorlóként igyekezett feltüntetni,¹² a publicisztika pedig vad fosztogatóknak állította be a magyarokat, akiket aztán a szlávok civilizáltak.¹³ Ezáltal is igyekeztek ellensúlyozni – feltehetően egyéb, politikai célokat szolgáló okok mellett – a magyar kultúrfölénynek a későbbi századok során kialakult gyakorlatát. Ami egyúttal utalt a félig-meddig öntudatlanul létező kulturális alárendeltséget érzésére is.¹⁴ Ezekben a munkákban rendre megtalálhatók azok az állítások, amelyek szerint Dél-Magyarországon a török időkben szinte nem is voltak magyarok, s az újabb kori magyarok a 18–19. századi betelepülők utódai vagy asszimilálódott más népelemek.¹⁵ A legtovább elmenő Lazar Stipić tendenciózus

¹⁰ Mindez hangsúlyos szerepet kapott a békekonferenciához benyújtott jugoszláv területi követeléseket alátámasztó memorandumban.

¹¹ Daka Popović: *Banat, Bačka i Baranja. Savremeni nacionalni, politički i društveni problemi*. Novi Sad, 1935. 33-34.

¹² Ez ugyan megfelelhet a történelmi ténynek, de aligha lehetne a szerb és más délszláv elemeket több joggal őshonos nemzetnek tekinteni azokon a Magyar Királyság területeihez tartozó vidékeken, mint a (a török elől elmenekült magyarok helyére) visszavándorló magyarokat.

¹³ Petar Pekić: *Povijest oslobođenja Vojvodine*. Subotica, 1939. 12-15.

¹⁴ Zoran Janjetović: *Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918-1941*. In: Срби и Југославија држава, друштво, политика, Београд 02007, 118–143. A tanulmányt tartalmazó kötetet nem sikerült megszerezni, ezért a Szerző által rendelkezésemre bocsátott kéziratot használtam. Ez magyarázza a pontos oldalszám megjelölésének hiányát.

¹⁵ *Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918-1941*.

munkájában magyar történészek és néprajztudósok írásaiból önkényesen válogatott idézetekkel igyekezett kimutatni: valójában olyan, hogy magyar nem is létezik.¹⁶

A magyarok tulajdonságairól vélt vagy valós erényeiről és hibáiról viszont alig írnak a közírók. Általánosnak tekinthető a világháború előtti korszakra jellemzőnek tekintett magyar „megalománia” és a magyarosító törekvések elítélése. Egyes szerzők, például a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó tekintélyes jogász, Ilija Pržić a magyarokat éppen ezer éves államiságuk feletti büszkeségük miatt tekintette megbízhatatlan elemnek, akik képtelenek megbékélni az új helyzettel, következésképpen lojalitásuk az új állam iránt legalábbis megkérdőjelezhető. A jugoszláviai magyarok társadalmi rétegződésének jellemző vonásaként a városi és falusi lakosság szétválását jelölte meg, valamint azt, hogy a magyar értelmiség elszigetelődött a szélesebb tömegektől.¹⁷

A magyar kisebbségről egy, az 1930-as évek elején készített összefoglalóban a magyarok úgy jelennek meg, mint természetüknél fogva lázadók, sovinizta szellemben nevelkedettek, akik büszkék évezredek kultúrájukra, nemzeti és állami múltjukra. „A magyarok mindig hittek faji felsőbbrendűségükben és annak eleve elrendeltségében, hogy uralkodjanak más nemzetek fölött. Azonban 1918-ban nem csak feltartóztatták őket területi és kulturális expanziójukban, hanem vissza lettek szorítva tényleges etnikai határaikra, s államukat, a többi államhoz képest képviselt valódi értékére csökkentették.”¹⁸ Összességében azt mondhatjuk, hogy a szerb politikai elit körében a délszláv állam területén élő kisebbségek közül – az albán után – a magyarról alakult ki a legnegatívabb kép.¹⁹ A magyarság negatív megítélését jól jellemzi, hogy a vajdasági zsidóság egyik fő hibájaként, negatívumaként – a gazdasági kizsákmányolás sztereotípiája mellett – éppen a magyarok támogatását emlegették.²⁰

Bár nem feltétlenül tekinthetők külpolitikai kérdések avatott ismerőinek vagy szócsöveinek, írásaikkal mégis komoly hatást fejthettek ki a külpolitikai gondolkodás magyarságképének alakulására a vezető irodalmárok, hiszen vezető lapokban, többek között vizsgálódásom fontos forrását képező Nova Evropa-ban közölték írásaikat. Ilyen a magyarországi, csongrádi születésű szerb író, Miloš Crnjanski, aki egyébként több szerb író társához hasonlóan a diplomáciai pályán is tisztos karriert futott be, illetve a huszadik századi horvát irodalom meghatározó alakja, a világháború előtt a pécsi hadapródiskolában kadétoskodó Miroslav Krleža.

16 Uo.

17 AJ. 398-1.; Ugyanakkor voltak elismerő jellemzések is a magyarokról. Radivoj Simonović a Vajdaság néprajzáról írt munkájában a magyarokat friss, életerős, vidám, kitartó, hazaszerető és ismert hősként írta le. Hozzátette ugyan, hogy szeretnek inni és mulatni, illetve, hogy fejlett földművelési kultúrával bírnak, s mint ilyenek igen alkalmasak lennének a délszerbiai területek benépesítésére. Idézi Nacionalne manjine u oćima srpske elite 1918-1941.

18 Ehhez az új helyzethez Magyarország nehezen tud alkalmazkodni. Nagyon nehezen törődnek bele abba, hogy a jelenlegi határok megváltoztathatatlanok, dacára annak, hogy egymás után bukott meg valamennyi törekvésük a határok megváltoztatására. AJ 159-58. Avakumović gyakornok által készített elaborátum a jugoszláviai magyar kisebbségről. 1932. november 1.

19 Nacionalne manjine u oćima srpske elite 1918-1941. Ez azonban minden valószínűség szerint leginkább azzal függött össze, hogy az állam egysége szempontjából, mennyiben kellett a magyarságot veszélyesnek tekinteni.

20 Uo.

Crnjanski közvetlenül az első világháború után még elismeréssel írt a magyar kultúráról, a fiatal magyar irodalomról és egyáltalán a magyarokról, akiket egyik írásában népe legnemesebb ellenségeinek nevezett.²¹ A második világháború előtti Magyarországi utazásai kapcsán azonban már negatívabb képet rajzolt a „Horthy Magyarországról.” „A magyarok nem ismerik a szomszédjaikat – írja –, s talán nincs még egy nép Európában, amely ennyire kevésbé lenne tisztában annak lényegével, ami vele és körülötte történik.” Visszatetszőnek találta a magyarok nacionalizmusát, magyarkodását és jellemező tulajdonságuknak tartotta a felszínes úrhatnáságot.²²

Crnjanskihoz hasonlóan Miroslav Krleža is a legfiatalabb európai irodalmak közé sorolta a magyart. A Nova Evropa 1922/11-es, részben Magyarországnak szentelt számában a nagy horvát író Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója című írásában Zrínyi Miklóstól vezetni végig a magyar irodalmat, s közben leszámol azzal a történelem- és irodalomkönyvekben, illetve a publicisztikában meggyökerezett sekélyes és hamis képpel, amely szerint a magyarok Attila, Baján, Timur Lenk és Szulejmán sorába illeszkedve érkeztek a Dunához, leverték Szvatoplukot, lerombolták a szlávok szervezetét, megalakították a magyar királyságot Szent Istvánnal, amely immár egy évezrede folyamatosan fennáll. Krleža ugyanakkor igen rosszindulatúan viszonyult a 19. század második felének magyar irodalmához és egyáltalán a magyarországi viszonyokhoz. A kiegyezés utáni magyar irodalmat szerinte a képmutatás, a hazugság és üres formaságok uralták, s ezt az irodalmat elmarasztaló ítéletét kivetítette a magyarországi élet egészére is, amelyet elbürokratizálódtnak és anyagiasnak nevezett. A magyar irodalom helyzetének és változásainak bemutatásán keresztül Krleža írásában a századfordulós évek Magyarországa is megjelent: az udvarhű feudalizmus, a vármegyei grófi-dzsentri mentalitás, az állami függetlenséget a fekete-sárga dinasztianak s az etalista vállalat profitját a kapitalista zsidónak eladó Magyarország képét rajzolja meg.²³ Miközben a Tanácsköztársaság utáni ifjú írónemzedék hányattatásáról ír, az olvasó elé tár egy roppant negatív Magyarország-képet is. A helyzetet a 48-as vereség utáni helyzethez hasonlíttja: „Ma a Kárpát-medencét a boldogságos Szűz Mária hidalgóinak, a Habsburg lobogók vitézeinek, a magyar szent korona híveinek árnyéka lengi be, Öföméltóságának, Horthy Miklós admirálisnak, az aranygyapjú grófjának és a Mária Terézia rend bárójának árnyéka tölti be. Ma az irodalmat ő írja, Öföméltósága, az ezeréves királyság kormányzója, a Britannia Hotelben és jezsuita bandákban lévő k. u k. svarcgelb (fekete-sárga – H. Á.) hóhé-

21 „Szeretem a fiatal kultúrákat, és a magyarok mindig is legnemesebb ellenségeink voltak, különösen legyőzöttként”. Idézi Ana Otesević <http://www.nin.co.yu/1999-11/18/10508.html>

22 Idézi: Nyomárkai István: A szerbek és horvátok magyarságképe. In: *História* 1998/9-10. 23. o. A szerbek magyarságképéről lásd még Szilágyi Imre tanulmányát „Együttélés és konfliktus: Szerbek és magyarok a szerb nézetek tükrében” *Limes* 2001/ 6. 7-26.

23 Nova Evropa, Knjiga IV, broj 11. 1922. 04. 11. A vármegyei központok újságírók, novellisták tudósok légióit bérelték fel, hogy a fennálló rendszer dicséretét zengjék. A magyar szupremácia érdekében komédiázni, harsogni és reprezentálni kellett Európának. Könyvtárakat és akadémiákat alapítottak, panteonokat építettek, kongresszusokat rendeztek és jubileumokat ünnepeltek. Hozzá nem értők légiója vállalt részt benne, így tákolták össze a modern magyar irodalmat és történelmet. „Garay és Bajza, a három báró: Jósika, Kemény és Eötvös, a híres Jókai, Szigligeti, Arany és Tompa, ők az a három oszlop, amelyen a kiegyezés utáni magyar irodalom épülete nyugszik.”

rok védelmezője, akik embereket mészárolnak, miközben Árpádról, Szent Istvánról zengik győzelemi dalaikat. A magyar irodalmat ma a szerencsétlen nemzet vérével írják, a folyók véres tetemeket vetnek ki magukból és internálótáborokban ezrek hálnak meg az éhségtől és fertőzésektől. Az 'Ördögök' Molnártól és 'Tájfunok' Lengyeltől, valamint Rákosi Viktor tárcái, amelyek ma a hivatalos magyar irodalmat jelentik, nyilvánvaló hazugságok. Ez a hazugság nem volt ennyire plasztikus pár évvel ezelőtt, de ma Pesten nincs irodalom, nincs ész és szív, ami helyette van, az csak papír és 'blöff': zsidó konjunktúra, profit, reklám, katolikus egyház, császári és királyi talár és k. u. k. szolgálati szabályzat s mindennek vajmi kevés köze van a magyar lélekhez. A magyar lélek, miként 48 után Vörösmarty, végletesen elgyötört, a cigányzenét hallgatja és a szelet, ahogy éjszaka a sötétségen keresztül süvít:

Mi zokog, mint malom a pokolban?

Hulló angyal, tört szív, örült lélek,

Vert hadak vagy vakmerő remények?"²⁴

Ez a sötét kép jellemzőnek tekinthető a húszas évek elejéig. A délszlávoknak nem volt nagyobb ellensége a magyaroknál, akik mióta Európába érkeztek azon vannak, hogy a szlávokat elnyomják, beolvasszák és kihasználják. A vad ázsiai hordákban érkező magyarok elragadták a letelepült békés szlávoktól földjeiket, s amit maguk nem tudtak elorozni annak megszerzésében rokonaikat segítették, olvashatjuk a Nova Evropa 1922/11-es számában egy másik szerzőtől. A cikk legmegdöbbentőbb fejtegetése, hogy a magyarok a törököket segítették a délszlávokkal szemben. Kétségtelen ténynek veszi, hogy a rigómezei csatavesztés is a magyaroknak „köszönhető”. A sötét képet rajzoló írásban ugyanakkor benne rejlik a jövő új, világosabb színekkel megrajzolható képének lehetősége is, amit azonban, más írásokhoz hasonlóan, a magyarok magatartásától tett függővé. Az optimista hozzáállást azzal magyarázta, hogy a világháború véget vetett a magyarok uraskodásának, s ha vannak is még törekvések Magyarországon, márpedig vannak, hogy visszaszerezzék régi szerepüket, ezeknek semmi esélyük. „Az erőszak és félrevezetés még hosszú ideig eltarthat, de elmúlt a magyar katonáskodás évezrede. A magyarok részére csakúgy, mint a más nemzetek számára új időszak kezdődött, amelyben a törzsi sovinizmusnak és agresszív nacionalizmusnak szárnya törött, s egy nap majd végleg eltűnik.” Éppen ezért a cikk írója hitet tett amellett, hogy a magyarokról nem szabad a háború előtti szóhasználattal élni, s már-már patetikus fogadalmat tett maga és a Nova Evropa szerkesztősége nevében, hogy a jövőben nem fogják a magyarokat ellenségüknek nevezni, sem annak tartani. „Ellenkezőleg, a Nova Evropa és mindannyiunk álláspontja az, hogy a magyarokban egyedül a barátot lássuk, legközelebbi szomszédunkat, s amennyiben honfitársaink, született testvéreinket.”²⁵

24 A legkevésbé sem érzem magamat kompetensnek irodalmi kérdésekben állást foglalni, azonban fontosnak tartom megjegyezni, hogy Krieza fordításában a központozás és így a vers értelme is némiképp eltér attól, amit Vörösmarty a Vén cigány című költeményében használt. Krieza fordításában a második sort kérdőjel zárja, míg a harmadik végére felkiáltójelet tesz, s a tartalmát úgy lehetne visszaadni, hogy „Vert hadak vonulnak ott és összetört remények!” To zgažene vojske idu i slomljene nade! Uo.

25 Uo.

A külpolitikai gondolkodás legmeghatározóbb aktorait, a belgrádi külügyminisztérium, a Sárga Ház tisztviselőit befolyásoló, helyszíni információkon alapuló jelentések azonban nem ennek a – pasztellszínek dominálta – magyarságképnek a közeli jövőben történő megfestését vetítették előre. Sokkal inkább a Krleža írásában megrajzolt, terrort nyögő Magyarország képét erősítették meg.²⁶ Miként a jugoszláviai magyar emigráció vezetőitől származó vélemények is. A negatív magyarságkép formálásában nem elhanyagolható szerepet játszott a magyar emigráció, melynek egyik-másik akciója mögé felsorakozott a jugoszláv külpolitikai vezetés is. Persze vitathatatlan tény, hogy a jugoszláv külügyi vezetés azért állt az emigráció Magyarországot besötétítő akciói mögé, mert azok Jugoszlávia külpolitikai érdekeit szolgálták.²⁷ A megvizsgált dokumentumokból az világlik ki, hogy ez kép egyáltalán nem állt távol attól a vélekedéstől, amit egyébként is vallottak Magyarországról.

*

A magyarokról s még inkább a Magyarországról megjelenő kép pozitív irányú változásai szorosan függtek a két állam közötti kapcsolatok alakulásától. Amikor a kapcsolatok javultak, mint 1926-/27-ben, akkor megjelenhettek olyan írások, mint amelyet a *Nova Evropa* 1927/5. számában közöltek, amely alig tartalmazott elmarasztaló megjegyzéseket az északi szomszédról. A lap budapesti tudósítója által jegyezett cikk még a magyarokban égő revansvágyat is megértéssel kezelte, amit nem annyira bosszúnak, mint a régi helyzet visszaállítására, az „elragadott” területek visszaszerzésére irányuló vágynak tekintett. Elismeréssel szólt a magyar alkotmányról, amivel a magyarok joggal dicsekszenek, mert azt nem felülről vagy alulról kikényszerített törvénnyel, nem is zsarnoki döntéssel hozták létre, hanem évszázados jogi fejlődés eredményeként alakult ki, amelyhez hasonlóval Európában csak Nagy-Britannia dicsekedhet. Ennek az alkotmánynak a hagyományából és kontinuitásából logikusan következőnek találta azt az igényt, hogy visszaszerezzék Szent István Koronájának országait. Biztosra vette azonban, hogy amíg Magyarország a revansról és restaurációról álmodozik, Jugoszlávia ellenségeinek táborában lesz majd. Ám annak megjósolására nem mert vállalkozni, hogy Magyarország mikor fog felhagyni az álmodozással. Ha számbelileg nem is tekintette erős államnak Magyarországot, Jugoszláviával szembeni ellenséges magatartását egy fegyveres összetűzés esetén veszélyesnek tartotta országára nézve.²⁸

26 A szabadkai állambiztonsági rendőrség havi jelentése 1923 júniusában a magyarországi helyzetet kaotikusnak írta le, ahol a szélsőséges elemek birtokolják a korlátlan hatalmat, Horthy elvesztette tekintélyét az Ébredő Magyarok brutális megnyilvánulásai miatt; ahol a társadalmi osztályok közötti antagonizmus nagy. A nép széles rétegei gyűlölik a délszlávokat, de mindamellett nagyon is komolyan számolnak a délszlávok katonai potenciáljával. AJ 395-9-94. 1923 június.

27 A Károlyi Mihály, Jászi Oszkár és Linder Béla által fogalmazott a belgrádi kormányhoz eljuttatott memorandum, amelyet a jugoszláv kormány támogatólag fogadott, Magyarországot úgy állította be, mint amely a békeszerződést kijátszva költségvetésének jelentős részét háborús készülődésre fordítja, milliárdokat költ revíziós propagandára, pazarló kormánya van, amely a keleti kényúrként viselkedő Horthy óhajának megfelelően kormányoz, ahol fegyveres különítményesek garázdálkodnak, s ahol a nép jogfosztott. AJ 341-1. 1923. pov.broj. 3951 1923. 04. 25.

28 Tekintettel a közös határaik hosszára és arra, hogy milyen rövid időn belül tudná csekély létszámú katonaságát oda vezényelni „Olasz front lenne ez is, mint ahogy olasz az ott Ljubljana mögött, Albánia irányában és Bulgáriával szemben.” Uo.

Miközben katonai szempontból potenciális veszélyforrásként tekintett Magyarországra, gazdasági szempontból csak a legnagyobb elismeréssel írt annak háború utáni teljesítményéről. Kiemelte az aranyalakra való áttérést, azt, hogy Magyarország ily módon bekerült azon kevés európai állam közé, amelynek aranyalapú valutája van: „egy állam, amelyik elvesztette a háborút, átélte a kommunista rendszert és a fehér terrort, elveszítette területének nagyobb részét, miközben a győztes hatalmak, az angolszászokat leszámítva, vagy nehéz pénzügyi helyzetben vannak, vagy alig tudják fenntartani valutájuk értékét messze a paritás alatt” – olvashatjuk a méltatlankodással vegyes elismerést a tudósításból. A továbbiakban a sorok között olvasva a közép-európaiság és a balkáni viszonyok összehasonlítására bukkanhatunk, valamennyi vonatkozásban a közép-európai államról, Magyarországról alkotott pozitív képpel. „Magyarországnak van hitele külföldön, de el kell ismerni, meg is érdemli: nem történhet meg, hogy az állam nem teljesíti kötelezettségeit hitelezői irányában, Magyarország nem akarja kijátszani kötelezettségeit, még arra is ügyel, hogy ingatag helyzetű magánvállalatok ne tegyék tönkre az ország hitelképességét. Nem hallani nagy botrányokról, amelyek egyes államokban a minisztereket és politikusokat lopással és sikkasztással hozzák összefüggésbe.”²⁹ „Itt is nehéz idők járnak, azonban e nehézségek leküzdésén keresztül vezet az út a mai méreteiben csökkent Magyarország normalizálása és szükségleteinek kielégítése felé. Közmunkák folynak, a városok tiszták és rendezettek, egyúttal így próbálják meg megoldani a munkanélküliséget a megalázó alamizsnaosztás helyett. Nem találunk koszos és felsőpretnen villamos kocsit, és bármennyire sokan vannak is a jelenlegi, rejtett diktatórikus rendszerrel elégedetlenek, el kell ismernünk: ez a rendszer kivezette az országot a káoszból, gazdaságilag felemelte, helyreállította a közbiztonságot, amit sok államban megirigyelhetnek. Egyébként is, Európa melyik szegletében nem fordul elő, hogy a parlamentarizmus és nyilvánosság szabadsága nem kerül krízisbe vagy torkollik esetenként katasztrófába?” – menti fel a korábban sokat vádolt magyar rendszert a cikk írója.

Ez az írás azonban azon ritka pillanatok egyikének szülötte, amikor a két állam között a viszony igen kiegyensúlyozottnak, a korábbi és későbbi időszakokkal összevetve, szinte harmonikusnak volt tekinthető. A magyarokról nagy általánosságba vallott kép mindazonáltal a jugoszláv külügyi gondolkodásban az volt, hogy Magyarországon „feudális-junker” rendszer van, amelynek semmiképp sem szabad bármilyen kedvezményt adni. Egyszer-smind a magyarokról elismerően is vélekedtek, mert minden irracionálisuk ellenére – amit a revizionizmus vak szolgálata okán, talán nem is alaptalanul feltételeztek róluk – a belgrádi külügyi vezetés képesnek tartotta őket arra, hogy a haza és a nemzet érdekeinek érvényesítése érdekében felül tudnak emelkedni rögeszméiken. „A magyarok – írta a jugoszláv külügyminiszter, Vojislav Marinković – különösen a hatalmon lévő junker-feudális réteg, valamint a művelt iskolázott osztályok szenvedélyes hazafiak, akik készek lennének a rendszerváltásra is, feltéve, hogy meggyőződnenek arról, hogy ezzel a külpolitikai sikereket

²⁹ Bármennyire is hízelgő Magyarországra nézve ez az állítás, nem állhatom meg megjegyzés nélkül, hogy kevésbé konszolidált időszakban feltehetően megemlékezett volna a frankhamisítási botrányról.

mozdíthatják elő.” Ezzel, a nemzeti érdekek mindenek feletti voltával magyarázta Marinković Károlyi Mihály szociáldemokrata-demokrata kormányalakítását, és azt is, hogy Károlyi kész volt átadni a hatalmat a bolsevikoknak.³⁰ Ez a vélemény pedig, akárhogy is nézzük, komoly elismerés. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezt az – egyébként szimpatikus – hazafiasságot és a nemzeti célokért való önfeláldozást a jugoszláv külügyminiszter országa szempontjából, érthetően, kifejezetten veszélyesnek tartotta.³¹ A jugoszláv külügyminiszter ugyanannek az utasításnak egy bővebb változatában a magyarokat a bolgárokkal összevetve még szebb szavakkal nyilatkozott rólunk: „...a magyarok jellemükből és becsületességükből fakadóan képtelenek a megalázkodásra és álnokságra”.³² Az már más kérdés, hogy miközben ez a vélemény, az egyén számára nagyon pozitív jelentéssel bír, azt a diplomáciai élet szereplőire és a diplomáciai sikeresség szempontjából nem feltétlenül kell az elismerés jeleként értékelni.³³

Az új délszláv állam igyekezett felszámolni korábbi – vélt, de sokszor valós – gazdasági-pénzügyi alárendelt helyzetét, amely elsősorban a kettős monarchia két központja, Budapest és Bécs vonatkozásában volt jelentős. Az e törekvés jegyében autarch gazdaságra berendezkedő Jugoszláviában még a húszas évek derekán is súllyal estek latba azok a vélemények, melyek szerint a gazdasági kapcsolatok élénkítése elsősorban magyar érdek, s Jugoszlávia csak maga alatt vágja a fát, amennyiben piacot biztosít a magyar termékek számára, hiszen ily módon egy potenciális ellenfelét erősíti. Még elevenen éltek a Monarchiával szembeni gazdasági függés emlékképei, s attól tartottak, a magyar gazdaság megerősödése maga után vonná a jugoszláv gazdasági erőforrások kiaknázását Magyarország által. Éppen ezért az északi szomszédot – békés kijelentései ellenére – Jugoszlávia ellenségének tartották.³⁴ A Magyarországnak nyújtandó népszövetségi kölcsön 1923/24-es opponálásakor a gazdasági kérdést politikai kérdésként kezelték. Azon az állásponton voltak, hogy a gazdaságilag megerősödött Magyarország veszélyes szomszédja lesz Jugoszláviának.³⁵ Ebben a kérdésben a gazdasági világválság hozott jelentősebb változást. Belgrádban ekkor a Balkán mellett Közép-Európa irányában is keresték a kitorési lehetőségeket. Elsősorban a hozzá hasonló helyzetben lévő agrárjellegű államokkal keresték az együttműködés lehetőségét, amelybe beletartozott Magyarország is. Ha nem is barát a bajban, de legalábbis valamilyen szintű sorstársi szerepkörben jelenik meg ekkor Magyaror-

30 AJ 341-1929-I. Marinković feljegyzése 1929. október 11-én.

31 Uo.

32 AJ 341-1929-I. Pov.Broj. 13223. Belgrád, 1929. október 11.

33 Arról volt ugyanis szó, hogy Franciaország 1929 folyamán megpróbálkozott egy diplomácia fordulattal nyitni a legyőzött országok felé amely szándékát Bulgária és Magyarország is igyekezett minél jobban kihasználni. Marinković erre vonatkozó teljes eszmefuttatása a következő volt: „A bolgárok sokkal jobban kihasználják a franciáknak ezt a gyengeségét, mint a magyarok, mert a bolgárok, amennyiben hasznot remélnék, nem átnak egyszerűen a szemükbe hazudni és olyat is megígérnek, ami megalázó és a legrosszabb színben tünteti fel jellemüket, *miközben a magyarok jellemükből és becsületességükből fakadóan képtelenek a megalázkodásra és álnokságra.* (kiemelés tőlem - H.Á.) Mégis, még nekik is, ilyen mereven is sikerült olyan benyomást kelteniük, különösen némely hozzájuk akkreditált diplomata körében, hogy Magyarország hajlandó lenne Franciaországhoz átállni, amennyiben valamelyest teljesítené igényeit.” Uo.

34 AJ 341-1. 1923. pov.broj. 1374. 1923. 08. 26. Milojević jelentése Budapestről.

35 AJ. 395-9-97. Pov. Broj. 5900. 1923. június 22. Miloš Trifunović külügyminiszter-helyettes feljegyzése.

szág, s az együttműködés valamilyen formáját Jugoszláviában is evidenciaként kezelték a harmincas évek elején.

Ennek szükségességét azonban nem mindenki vezette le a gazdasági kényszerből. A Nova Evropa hasábjain publikáló Aleksandar Donković például geopolitikai okokra hivatkozva szorgalmazta a térség államainak együttműködését. A kedvezőtlen geopolitikai határokért a párizsi békekonferenciát hibáztatta, amely elsősorban a nemzeti elvet helyezte előtérbe döntései meghozatalánál.³⁶ A geopolitikai kritériumoknak az újonnan létrejövő államok nagyon kevésbé feleltek meg, ezért fennmaradásukat és a kedvezőtlen geopolitikai feltételek káros hatásainak elhárítását az érintett államok csak megfelelő egyezményekkel, szövetségek kötésével és más politikai eszközök foganatosításával tudják biztosítani. Más szóval, a Duna-medence és a Balkán-félsziget államai geopolitikai problémáik megoldására és saját biztonságuk érdekében szoros együttműködésre vannak ítélve.³⁷

A magyarokról magas hivatali pozícióból közvetlenül informálódó, velük direkt kapcsolatban álló személyek elsősorban a budapesti jugoszláv követek voltak. Az ő 1930-as évek elején született feljegyzéseikből igen határozott magyarságkép bontakozik ki. Jovan Dučić 1932 nyarán készített országjelentésében nem túl kedvező kép jelenik meg a magyarokról. Ismét előbukkan benne a szerbségnek az a régi fájdalma, hogy a magyarok nem tekintik őket magukkal egyenlőnek kulturális téren. Ezt Dučić azzal hátrította el, hogy a magyarok ugyan nagyon rátartiak ezeréves kultúrájukra,³⁸ mégsem tudnak felmutatni, egyetlen eszmei irányzatot – sem vallásit, sem politikait vagy társadalmi – amit ők adtak a világnak, s egyetlen európai jelentőségű névvel sem büszkélkedhetnek, ellentétben a jugoszlávokkal. Aggasztónak tartotta a magyarok rendületlen fegyverkezését, és azt, hogy erőt merítettek a nemzetközi folyamatok rájuk nézve kedvezőnek ítélt eredményeiből, a nagyhatalmak megélénkülő barátságos viszonyulásából irányukban, aminek az lett az eredménye, hogy „Magyarország Bethlen szellemi vezetésével felemelte fejét, és elfelejtette, hol is van a helye.”³⁹

Dučić a magyarokat levanteieknek nevezi, akik ázsiai módon hisznek a csodákban, még a mágiában is, különösen a ráolvasásban. Egyébként a magyarságot sem faji, sem társadalmi vonatkozásban nem tekintette jól meghatározható egységnek. Fajilag azért nem, mert olyan mértékben keveredtek a németekkel, románokkal, zsidókkal és a szláv törzsekkel, hogy már a magyarok szerint sem maradt bennük semmi az eredeti ősi magyar tulajdonságokból. A társadalmi rétegzettségük alapján Dučić arisztokráciára és polgárságra osztotta fel a magyarokat. Az arisztokraták között megkülönböztette az ősi magyar királyi nemeseiket és a Habsburgok által nemesítetteket. Az elsőbe tartozókat nemzeti érzésűnek és osztrákellenesnek, míg az utóbbiakat mindig is Habsburgokhoz ragaszkodóknak és

36 Erről egy magyar, bolgár, török vagy albán, de említhetnénk az ukrán vagy, ha jobban tetszik orosz politikus, értelmiségi nyilván homlokegyenest mást gondolt

37 Naša orijentacija u Srednjoj Evropi. 336.

38 Magát a millenniumi kifejezést is Pestről származtatta.

39 Jovan Dučić: *Diplomatski spisi*. Periredio, predgovor i komentare pisao Miladin Milošević. Prosveta-Beograd, 1991. 126-129.

továbbra is csak a Habsburg hagyományokhoz kötődőknek tartotta. A polgárságot is ehhez hasonlóan bontotta ketté. Vannak a gazdag, jobbára kikeresztelkedett zsidók, és van a szegény magyar polgárság, amely gyakorlatilag semmit sem számít.⁴⁰ Bizonyos mértékben kollégájához hasonlóan vélekedik a Milan Đ. Milojević a húszas évek elejének budapesti jugoszláv követe is. Ő azonban több megértést tanúsít a magyarok iránt, ami azért érdekes, mert budapesti ténykedése idején bizony meglehetősen ellenségesen viszonyult Magyarországhoz és általában a magyarokhoz.

Milojevićnál is előbukkannak a régi toposzok, miszerint a számbelileg gyenge, azonban katonailag jól szervezett magyarok sikerrel terjesztették ki hatalmukat a nem magyar törzsekre, de egyidejűleg kompromisszumokra is kényszerültek a nem magyar népekkel. Már az első magyar király heterogén államnak jellemezte országát, hangsúlyozva, hogy "egy királyság, amely csak egy nyelvet beszél, és egy hagyománya van, gyenge." Az idegen népelemek jelenléte, az etnikai heterogenitás a legtöbb írásban megjelenik, különösen az – inkább vélt, mint valós – etnikai homogenitásokra oly büszke szerb véleményekben. „A leginkább katonai és földművelő képességeikről ismert magyarok, a legújabb időkig nem sok hajlandóságot és képességet mutattak a pénzügyi és kereskedelmi-ipari jellegű ügyletek iránt, írja az ex-követ. Amennyire fejlődtek ezek az újabb gazdasági ágazatok, olyan mértékben nőtt az idegen eredetű lakosság, főleg a németek és a zsidók beáramlása, akik egyre jelentősebb gazdasági-pénzügyi tényezővé váltak, különösen a városokban.”⁴¹

Történelmi áttekintésében Milojević az országnak a Habsburgok hatalma alá kerülését látta kulcsfontosságúnak, amikor is a magyarok spontánul és szinte öntudatlanul szélesre tárták a kapukat a német befolyás és hatások előtt. A Habsburgok megosztották a magyar nemességet, sokan lelkesen támogatták a dinasztiaát, de többségben voltak azok, akik szemben álltak vele. A dinasztiaával való szembenállásból vezette le a magyar lakosság mintegy felének a lutheránus vallásra való áttérését, illetve a 48-as forradalmat. „Az ellentéteket az 1867-es kiegyezés zárta le, majd a kiegyezés aláírásának napjától 1918-ig a magyarok abban a hitben ringatták magukat, hogy nagy nemzet.”

Milojević is vallotta azt az általános tekinthető nézetet, hogy a Habsburg Monarchia felbomlásával Magyarország ugyan elveszítette területeinek és lakosságának kétharmadát, de ezzel semmilyen igazságtalanság nem történt, mert azok a területek és népek kerültek ki fennhatósága alól, amelyeknek semmi közük nem volt a magyar fajhoz.⁴² „Az elmúlt 13 év során Magyarország nem tudott teljesen magához térni, és józanul felmérni a valóságot. A magyar államférfiak jelentős része még mindig a háború előtti hipnózisban és abban a meggyőződésben él, hogy Magyarországnak civilizációs missziója van Közép- és Délkelet-

40 Uo. 128.

41 Milan Đ. Milojević: *Trijanonska Mađarska*. In: *Život i rad*. Sveska 82. 1933. God. VI. knj. XIV. 65-66.

42 Teljes pontatlanságnak nevezte azt az állítást is, hogy Magyarország nemzetileg homogén állam lett, amelynek határain kívül több mint 3 millió magyar él, azt bizonygatva, hogy 15 % kisebbség él Magyarországon, jelentősen több mint Jugoszláviában. A cikk írója megerősítve látja azt az általános kisantant vélekedést, ami egyébként helytálló volt, hogy a magyar politikai vezetők és a szélesebb magyar közvélemény ellenséges és bizalmatlan a szomszédaival szemben, noha ennek a bizalmatlanságnak és ellenségességnek nincs semmilyen jogi vagy anyagi megalapozottsága. (A megállapítás második felének helytállósága viszont természetesen erősen vitatható.)

Európában. Ezekkel az illúziókkal megszállva a magyar politikusok szövetségeket és egyezményeket keresnek még ott is, ahol az elmúlt századokban semmilyen segítséget nem kaptak. Ezek a magyar közszereplők gyötrelmes múltjuk végzetes hatása alatt állnak. A múltban a magyarok sokat hullatták drága véréket, és eltékozták nemzetük erejét, míg eljutottak a kiegyezésig, a kiegyezés azonban legjobb fiaik szerint is katasztrófa volt, mert a nagy pángermán politika áldozataivá tette őket.” Az új Magyarország pszichológiai átalakulásban van, pendít meg Milojević békésebb húrokat, időt kell adni neki, hogy a múlt álmainak birodalmából átérjen a jelen valóságába, hogy belássa, kis nemzetként leginkább szomszédaival kell keresni a baráti kapcsolatokat és az együttműködést, hogy megőrizhesse állami függetlenségét.⁴³

Az 1930-as évek derekán a világban bekövetkezett változások és az európai erőviszonyok átalakulása a jugoszláv közvéleményre is nagy hatást gyakorolt, és megerősítette a térség kis államai összefogásának szükségességéről korábban is felbukkanó nézetek létjogosultságát. A délszláv állam nehéz külpolitikai helyzetét főleg abban látták, hogy északról Jugoszlávia a Drang nach Osten természetes kifutási terepe. Mivel Németország Nyugaton és Keleten a Franciaország és a Szovjetunió közé szorult, melyek túl erősek számára, a német expanzió a legkisebb ellenállást választva előreláthatóan Ausztrián és Magyarországon keresztül a Száva és a Morava völgyében az Adriai és az Égei-tenger irányában fog érvényesülni. Keletről Bulgária részéről lehetett támadásra számítani, míg Nyugat felől kettős veszélynek volt kitéve az állam: Olaszország politikai és a Vatikán szellemi, kulturális expanziójának.⁴⁴ Az idő múlásával és a nemzetközi helyzet változásával egyre inkább csökkent a kisantant jelentősége Jugoszlávia számára. Belgrád szempontjából ugyanis a szervezet célja a Habsburg restauráció megakadályozása és a magyar revizionizmus féken tartása volt. A Habsburg restauráció veszélyét elhárította Németország nyílt fenyegetése, hogy akár fegyverrel is kész megakadályozni azt Ausztriában. A Magyarországgal megkezdett tárgyalások révén pedig – ismerve Németország és a hozzá felsorakozó Olaszország véleményét a magyar területi követelések támogatásáról – a magyar revíziós törekvések sem képviseltek többé szemükben jelentős veszélyt. Mindez természetesen befolyásolta a magyar-jugoszláv kapcsolatokat, s általa hatott a magyarok jugoszláviai megítélésére is.

A kép tudatos és érdemi retusálására azonban nem jutott elég idő. Az áprilisi háború és benne Magyarország részvétele a legkevésbé sem volt alkalmas a magyarságkép pozitív irányban történő elmozdulására. A jugoszlávok érzéseit nagyban meghatározta az a tény, hogy Magyarország a Független Horvát Állam kikiáltása után – semmisnek tekintve az 1940. december 12-én kötött örök barátsági szerződést – 1941. április 11-én részt vett a Jugoszlávia elleni támadásban, és megszállta, majd 1941 decemberében törvényi úton is visszacsatolta a Délvidék jelentős részét (Bácskát, a Baranyai háromszöget, a Muraközt és a Muravidéket).

⁴³ Uo.

⁴⁴ Alexandar Donković: *Jugoslavija, juče, danas i sutra*. Nova Evropa, knjiga 37 broj 7-8. 237-244.

Momčilo Ninčić, az emigráns kormány külügyminisztere – az országa és Magyarország között beállt hadiállapot ellenére is – úgy vélte, hogy az erős Jugoszlávia helyreállítása esetén könnyen javítható lesz viszonya Magyarországgal, és Belgrád lehet a döntőbíró Románia és Magyarország között.⁴⁵ A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának 1941. április 15-én közzétett kiáltványa azonban kevésbé elnézően nyilatkozott, magyar és bolgár imperialistákról írt „akik csatlakoztak a nagy imperialista hódítókhoz, hogy ők is kiragadjanak egy-egy húsdarabot Jugoszlávia vérező testéből.”⁴⁶

A magyarságkép sötétedésére hatással voltak a „hideg napok”, 1942. januárjában a magyar csendőrség és katonai erők által végrehajtott tisztogatások Újvidéken és a sajkás kerületben.⁴⁷ Ezt követően a második világháború egész időszakára vonatkozóan természetesnek tekinthető, hogy a magyarságra mint megszállókra néztek, tekintet nélkül pártállásra vagy arra, hogy partizánharcot folytató kommunistáról, kivárássra berendezkedő csetnikről, emigráns politikusról, vagy akár kollaboráló horvát usztasáról, illetve a szerb bábállam képviselőjéről volt is szó.⁴⁸

A változás ezen az egységesnek tűnő képen majd a jugoszláv politikai porondon egyedül talpon maradó Jugoszláv Kommunista Párt gondolkodásában lesz igen markáns és témánk szempontjából jelentős. Itt a kollaboráló fasiszta csatlós képét – egy rosszat sejtető háború végi közjáték után, amely a „hideg napokra” válaszoló „még hidegebb napokban” öltött testet - szinte egyik napról a másikra váltotta fel a testvéri, baráti nemzet képe. Az más kérdés, hogy ez a kép mennyire volt őszinte, s mennyire felülről/kívülről megrajzolt.⁴⁹

45 *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*. I. Dokumenti, priredio Bogdan Krizman Arhiv Jugoslavije/Beograd, Globus/Zagreb 1981. 112.

46 *Aprilski rat*. Zbornik dokumenata. Vojnoistorijski institut. Prired. Antun Miletic. Beograd, 1987. 702.

47 Érdekes, hogy hogyan látták kívülről a jugoszlávok Magyarország-képét. A románok például kifejezetten örültek annak, hogy Magyarország megtámadta Jugoszláviát, mert így biztosítva látták, hogy „Jugoszlávia végre kigyógyult a Magyarországgal való barátság és együttműködés betegségéből.” *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*. I. 146.

48 A horvát usztasák nehezményezték a Muraköz elcsatolását, a szerb báb kormány vezetője, Milan Nedić tábornok, pedig az újvidéki razzia, a „hideg napok” kapcsán Magyarország képviselőjének ugyan „nagyvonalúan” azt mondta, hogy borítsanak rá fátylat, háborúban sok minden megtörténhet, de ezt alighanem a magyar főkonzul, Bolla Lajos sem hitte komolyan. A beszélgetést idézi: A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Napvilág Kiadó, 2004. 301.

49 Az 1945-ben a Vajdaságot megtisztító 3. Hadsereg stábjában őrnagyként szolgáló Dušan Bilandžić, történész visszaemlékezése szerint egy alkalommal felkereste őt egy újvidéki szerb ügyvéd, aki kifejtette neki, hogy „a szerb nép, míg a világ világ, hálás lesz, amiért kiűzték a németeket a Vajdaságból, de soha nem fogja elfelejteni, hogy nem űzték ki a magyarokat is, és nem hozhatták létre az etnikailag tiszta szerb Vajdaságot.” Idézi: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. 351.